Chapter-1

विद्ययाऽमृतमश्नुते

प्रश्न और उत्तर

प्रश्न 1. संस्कृतभाषया उत्तरं लिखत -
(क) ईशावास्योपनिषद् कस्याः संहितायाः भागः?
(ख) जगत्सर्वं कीदृशम् अस्ति?
(ग) पदार्थभोगः कथं करणीयः?
(घ) शतं समाः कथं जिजीविषेत्?
(ङ) आत्महनो जनाः कीदृशं लोकं गच्छन्ति?
(च) मनसोऽपि वेगवान् कः?
(छ) तिष्ठन्नपि कः धावतः अन्यान् अत्येति?
(ज) अन्धन्तमः के प्रविशन्ति?
(ङ) धीरेभ्यः ऋषयः किं श्रुतवन्तः?
(च) अविद्यया किं तरति?
(ट) विद्यया किं प्राप्नोति?

उत्तरम् :
(क) ईशावास्योपनिषद् 'यजुर्वेद-संहितायाः' भागः।
(ख) जगत्सर्वम् ईशावास्यम् अस्ति।
(ग) पदार्थभोगः त्यागभावेन करणीयः।
(घ) शतं समाः कर्माणि कुर्वन् एव जिजीविषेत्।
(ङ) आत्महनो जनाः 'असुर्या' नामकं लोकं गच्छन्ति।
(च) मनसोऽपि वेगवान् आत्मा अस्ति।
(छ) तिष्ठन्नपि परमात्मा धावतः अन्यान् अत्येति।
(ज) ये अविद्याम् उपासते ते अन्धन्तमः प्रविशन्ति।

(ङ) धीरेभ्यः ऋषयः इति श्रुतवन्तः यत् विद्यया अन्यत् फलं भवति अविद्यया च अन्यत् फलं भवति।
(च) अविद्यया मृत्युं तरति।
(ट) विद्यया अमृतं प्राप्नोति।

प्रश्न 2. 'ईशावास्यम्.....कस्यस्विद्धनम्' इत्यस्य भावं सरलसंस्कृतभाषया विशदयत –

उत्तरम् :
(संस्कृतभाषया भावार्थः)
अस्मिन् सृष्टिचक्रे यत् किमपि जड-चेतनादिकं जगत् अस्ति, तत् सर्वम् ईश्वरेण व्याप्तम् अस्ति। ईश्वरः संसारे व्यापकः अस्ति, सः एव च संसारस्य सर्वेषां पदार्थानाम् ईशः = स्वामी। अतः त्यागभावेन एव सांसारिक-पदार्थानाम् उपभोगः करणीयः। कदापि कस्य अपि धने लोभः न करणीयः।

प्रश्न 3. 'अन्धन्तमः प्रविशन्ति.....विद्यायां रताः' इति मन्त्रस्य भावं हिन्दीभाषया आंग्लभाषया वा विशदयत –

उत्तरम् :
पञ्चममन्त्रस्य भावार्थं पश्यत।

प्रश्न 4.'विद्यां चाविद्यां च.....ऽमृतमश्नुते' इति मन्त्रस्य तात्पर्य स्पष्टयत-

उत्तरम् :
सप्तममन्त्रस्य भावार्थं पश्यत।

प्रश्न 5. रिक्तस्थानानि पूरयत -
(क) इदं सर्वं जगत्
(ख) मा गृधः .....।
(ग) शतं समाः ..... जिजीविषेत।

(घ) असुर्या नाम लोका ..... आवृताः।
(ङ) अविद्योपासकाः ..... प्रविशन्ति।

उत्तरम् :
(क) इदं सर्वं जगत् ईशावास्यम्।
(ख) मा गृधः कस्यस्वित् धनम्।
(ग) शतं समाः कर्माणि कुर्वन् एव जिजीविषेत्।
(घ) असुर्या नाम लोका अन्धेनतमसा आवृताः।
(ङ) अविद्योपासकाः अन्धन्तमः प्रविशन्ति।

प्रश्न 6. अधोलिखितानां सप्रसंग हिन्दीभाषया व्याख्या कार्या -
(क) तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः।
(ख) न कर्म लिप्यते नरे।।
(ग) तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाति।
(घ) अविद्यया मृत्युं तीर्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते।
(ङ) एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति।
(च) तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः।
(छ) अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनदेवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत्।

उत्तरम् :
(क) त्याग पूर्वक जीवनयापन करना चहिए |

(ख) शुभ कर्मो को करना चहिए और अशुभ कर्मो का त्याग करना चहिए।

(ग) ब्रह्म सर्वत्र पहले से विद्यामान है |

(घ) जो विद्या एवं अविद्या को जानता है | वह सब जानता है ब्रह्म को जानता है।

(ङ) मनुष्य को आलस्य क त्याग कर के कार्य करते रहना चहिए |

(च) मनुष्य अविद्या रूपी दुःख सागर को पार कर विद्या रूप अनुपम सुख को प्राप्त करें।

(छ) अज्ञान को पार कर ज्ञान प्राप्त कर के ब्रह्म को पहचान कर सकता है |

प्रश्न 7. उपनिषन्मन्त्रयोः अन्वयं लिखत -
(क) अन्यदेवाहुर्विद्यया अन्यदाहुरविद्यया।
इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचचक्षिरे।
(ख) अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनदेवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत्।
तद्धावतोऽन्यानत्येति तिष्ठत्तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाति ॥

उत्तरम् :
उपर्युक्त दोनों मन्त्रों का अन्वय पाठ में दिया जा चुका है।

प्रश्न 8. प्रकृतिं प्रत्ययं च योजयित्वा पदरचनां कुरुत -
त्यज् + क्तः; कृ + शतृ; तत् + तसिल्

उत्तरम् :
(क) त्यज् + क्त = त्यक्तः
(ख) कृ + शतृ = कुर्वन्
(ग) तत् + तसिल = ततः

प्रश्न 9. प्रकृतिप्रत्ययविभागः क्रियताम् -
प्रेत्य, तीर्वा, धावतः, तिष्ठत्, जवीयः

उत्तरम् :
(क) प्रेत्य = प्र + √इ + ल्यप्
(ख) तीर्त्वा = √तृ + क्त्वा
(ग) धावतः = √धाव + शतृ (नपुंसकलिङ्गम्, षष्ठी-एकवचनम्)
(घ) तिष्ठत् = (स्था + शतृ (नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा-एकवचनम्)
(ङ) जवीयः = जव + ईयसुन् > ईयस् (नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा-एकवचनम्)

प्रश्न 10. अधोलिखितानि पदानि आश्रित्य वाक्यरचनां कुरुत - जगत्याम्, धनम्, भुञ्जीथाः, शतम्, कर्माणि, तमसा, त्वयि, अभिगच्छन्ति, प्रविशन्ति, धीराणाम्, विद्यायाम्, भूयः, समाः।

उत्तरम् :

1. जगत्याम् - जगत्याम् अनेके ग्रहाः उपग्रहाः च सन्ति।
2. धनम् - कस्य अपि धनं मा गृधः।
3. भुञ्जीथाः - जगतः भोगान् त्यागभावेन भुञ्जीथाः।
4. शतम् - कर्माणि कुर्वन् एवं शतं वर्षाणि जिजीविषेत्।
5. कर्माणि - सदा शुभानि कर्माणि एव कुर्यात्।
6. तमसा - एतत् कूपं तमसा आवृतम् अस्ति।
7. त्वयि - त्वयि कः स्निह्यति ?
8. अभिगच्छन्ति - छात्राः पठनाय गुरुम् अभिगच्छन्ति।
9. प्रविशन्ति - अविद्यायाः उपासकाः अन्धन्तमः प्रविशन्ति।
10. धीराणाम् - धीराणाम् उपदेशः धैर्येण श्रोतव्यः।
11. विद्यायाम् - प्रायः योगिनः विद्यायाम् एव रताः भवन्ति।
12. भूयः (पुनः) - सः आगत्य भूयः अगच्छत्।
13. समाः (वर्षाणि) - सदाचारिणः जनाः शतं समाः जीवन्ति।

प्रश्न 11.
सन्धि/सन्धिच्छेदं वा कुरुत –

उत्तरम् :
(क) ईशावास्यम् - ईश + आवास्यम्
(ख) कुर्वन्नेवेह - कुर्वन् + एव + इह
(ग) जिजीविषेत् + शतं - जिजीविषेच्छतम्
(घ) तत् + धावतः - तद्धावतः
(ङ) अनेजत् + एकं - अनेजदेकम्
(च) आहुः + अविद्यया - आहुरविद्यया

(छ) अन्यथेतः - अन्यथा + इतः
(ज) ताँस्ते - तान् + ते।

प्रश्न 12. अधोलिखितानां समुचितं योजनं कुरुत -

1. **धनम् - वायुः**
2. **समाः - आत्मानं ये घ्नन्ति**
3. **असुर्याः - श्रुतवन्तः स्म**
4. **मातरिश्वा - वर्षाणि**
5. **शुश्रुम - अमरतां**
6. **अमृतम् - वित्तम्**

उत्तरम् :

1. धनम् - वित्तम्
2. समाः - वर्षाणि
3. असुर्याः - तमसाऽऽवृताः
4. आत्महनः - आत्मानं ये घ्नन्ति
5. मातरिश्वा - वायुः
6. शुश्रुम - श्रुतवन्तः स्म
7. अमृतम् - अमरताम्

प्रश्न 13. अधोलिखितानां पदानां पर्यायपदानि लिखत -
नरे, ईशः, जगत्, कर्म, धीराः, विद्या, अविद्या

उत्तरम् :

- नरे = मनुष्ये
- ईशः = ईश्वरः
- जगत् = संसारः
- कर्म = कार्यम्
- धीराः = विद्वांसः, पण्डिताः

- विद्या = अध्यात्मज्ञानम्
- अविद्या = अध्यात्मेतरविद्या, व्यावहारिकज्ञानम्

प्रश्न 14. अधोलिखितानां पदानां विलोमपदानि लिखत -
एकम्, तिष्ठत्, तमसा, उभयम्, जवीयः, मृत्युम्

उत्तरम् :

- एकम् - अनेकम्
- तिष्ठत् - धावत्
- तमसा - प्रकाशेन
- उभयम् - एकम्
- जवीयः - शनैश्चरम्, तिष्ठत्
- मृत्युम् - अमृतम्